

Nəzrin Mustafayeva⁹³
LƏFƏNDİYEYİN "MƏHV OLMUŞ GÜNDƏLİKLƏR" ƏSƏRİNDƏ
EVFEMİZM VƏ KAKOFEMİZM

Evfemizm və kakofemizm haqqında ümumi məlumat. İfadə olunan fikrə, fikirdəki obyektə münasibət müxtəlif şəkildə təzahür edir. Obyektə olan "mənfi" və ya "müsbət" münasibətlə bağlı olaraq lüğəvi sinonimlər iki cür olur. Bunlardan birincisi, obyektə mənfi münasibəti ifadə etmək üçün istifadə olunan sinonimlərdir. Məsələn: *baş əvəzinə kəllə; getmək əvəzinə itilmək; gülmək əvəzinə hürildəmə; danışmaq əvəzinə dəm vurmaq; yaşamaq əvəzinə gün keçirmək* və s. Dildəki bu qrup sinonimlər kakofemizmlər adlanır (2, səh. 181). İkincisi, obyektə müsbət münasibət, hörmət, ehtiram üçün işlənən sinonimlərdir. Məsələn: *dəli əvəzinə psixi xəstə, kor əvəzinə şikəst, çirkin əvəzinə gözəl olmayan* və s. bu cür sinonimlərə evfemizm deyilir (1, səh. 339). Evfemizm sözü yunanca ev (yaşlı, nəzakətli), phemi (danışram, deyirəm) sözlərinin birləşməsindən düzəldilib, yumşaq deyirəm, nəzakətlə deyirəm mənasındadır. Məlumdur ki, hər bir söz, birləşmə, ifadə, cümlə insanlara təsir edir: onlarda müəyyən əhvali-ruhiyyə əmələ gətirir. Evfemizmin mövcud olması, tətbiq edilməsi, məhz həmin təsiri, xüsusilə xoşagəlməz, pis təsiri müəyyən qədər azaltmaq, pis əhvali-ruhiyyənin yaranmasının qarşısını almaq məqsədi ilə şərtlənir (5, səh. 230). Evfemizm sinonimlərin törəmə mənbəyi deyil, onların əməlgəlmə yollarından biridir. Evfemizmlər də, başqa vasitələr kimi, sinonimlərin artmasına kömək edir, müəyyən bir fikri müxtəlif tərzdə ifadə etməyə imkan verir (3, səh. 133). Məsələn: *pəltək əvəzinə dilisirin; ölmək əvəzinə vəfat etmək; qocalmaq əvəzinə saqqalına dən düşmək; ilan əvəzinə lənətə gəlmə; canavar əvəzinə ağziqara* və s. evfemizmdir.

Evfemizm geniş anlayışdır: "bəzən senzür yasağı və ya dövlət sirri ilə əlaqədar olaraq işlədilən şərti işarələr, şərti adlar və ya bunları əvəz edən *bir adam, birisi, bir şəhər, bir ölkə* kimi söz və ifadələr də evfemizm hesab olunur" (1, səh. 355).

İ.Əfəndiyevnin "Məhv olmuş gündəliklər" əsərində evfemizm və kakofemizm nümunələri. "Kim idi o **xoşbəxt qəhrəman?**" (4, səh.133). Burada "bədbəxt" sözü yerinə işlədilən "xoşbəxt qəhrəman" ifadəsi kinayə ilə yumşaldılmış tərzdə deyildi üçün evfemizm kimi götürülə bilər.

"Qızlar səni mənsiz görəndə arı kimi üstünə elə **töküləcəklər** ki, heç bilməyəcəksən Fəridə harada qaldı" (4, səh. 135).

"Cummaq" feili daha çox həşərat və heyvana aid olduğu üçün və "vəhşi bir hərəkət" mənasında olduğu üçün yuxarıdakı nümunədə əslində "arı kimi üstünə elə cumacaqlar ki" demək əvəzinə daha uyğun şəkildə "töküləcəklər" ifadəsi işlənmişdir ki, bunu evfemizm götürə bilərik. Eyni zamanda "üstünə töküləcəklər" ifadəsi yerinə "üstünə atılacaqlar" ifadəsi də uyğun gəlir.

"Məhəbbət ürəyimizi **parçalayanda** yeməyə güc veririk" (4, səh. 135).

"Parçalamaq" feilinin "para" (fars dilində "parə" sözündən götürülmüşdür) sözündən gəldiyini və "bir parça", "bir tikə" mənasında işləndiyini nəzərə alsaq görərik ki, "parça" sözündən düzələn "parçalamaq" feili "hissələrə bölmək", "doğramaq" mənalardan başqa "yırmaq", "cırmaq", "didmək" kimi kobud mənalarda da işlənir və yuxarıdakı nümunədə də bunu kakofemizm kimi götürə bilərik.

"-Çox sağ ol, bu "ər" nə sözdür?"

-Yaxşı, **həyat yoldaşın**" (4, səh. 136).

Yuxarıdakı nümunədə isə "ər" sözü "həyat yoldaşı" ilə əvəz edilərək daha nəzakətli ifadə olunmuşdur və bu evfemizmdir.

"Siz də elə **idiotun** sözünə əhəmiyyət verirsiniz?" (4, səh. 140). Bu nümunədəki "idiot" sözü isə kakofemizmdir və "axmaq", "ağıldan kəm" kimi mənalara vardır.

"Bu **üzünə şillə çəksən, o biri üzünü çevirəcək**" (4, səh. 140). Bu cümlə isə ümumilikdə "arsız" mənasını ifadə etdiyi və daha yumşaldılmış tərzdə deyildi üçün evfemizm kimi götürülə bilər.

"Qorxmazovun **beyninin girinti-çıxıntıları siz deyən qədər də incə deyil**" (4, səh. 140).

Yuxarıdakı nümunə isə ümumilikdə "qanmaz" mənasını ifadə etdiyi üçün bu nümunəni də evfemizm kimi götürə bilərik.

"O günü bir kitabda oxuyurdum ki, indiki gənclər vəfa, sədaqət, əbədi məhəbbət kimi sözlərə **dəbdən düşmüş** bir şey tək baxırlar" (4, səh. 146).

Burada "köhnəlməmiş" sözünün yerinə işlənən "dəbdən düşmüş" ifadəsi evfemizm götürülə bilər. Müasir dövr üçün şifahi nitqdə "Paltar köhnəlib" ifadəsi işləndikdə həmin paltarın artıq dəyərsiz olduğu düşünülür. Lakin "Paltar dəbdən düşüb" deyildikdə isə daha doğru səslənir və həmin paltarın o dövr üçün artıq uyğun olmadığı nəzakətli bir şəkildə çatdırılır. Buna görə də həmin nümunəni evfemizm kimi götürə bilərik.

"Mən gələcəkdə sənə **alnına kölgə salacaq** heç bir hərəkətə yol verməmişəm" (4, səh. 146).

Bu nümunədə "başını aşağı edəcək", "üzünü qara çıxardacaq", "səni utandıracaq" ifadələrinin yerinə "alnına kölgə salacaq" ifadəsi işlənmişdir ki, bunu evfemizm kimi götürə bilərik.

"**Tüpürüm** müqəddəs adlanan bütün hislərə!.." (4, səh. 148)

"Tüpürmək" feilinin bir şeyə, və şəxsə qarşı tam etinasızlığı, laqeydliyi, saymazlığı ifadə edən mənası da vardır və burada "tüpürüm" ifadəsi kakofemizm kimi götürülə bilər.

⁹³ BDU-nun magistrantı. nezrinmustafayeva9@gmail.com

"Elə bilirsən ki, hamı sənin kimi **lütdür!**" (4, səh. 152)

"Lüt" sözünü "kasıb", "voxsul" sözlərinin kobud ifadə olunmuş forması kimi nəzərə alsaq, bu cümlədəki nümunəni kakofemizm kimi götürə bilərik.

- "Gədə" voxsə "oğlan" ?

- **Gədə.**" (4, səh. 152)

Bu nümunədə "oğlan" sözü əvəzinə "gədə" islənmişdir və bu da kakofemizm ola bilər.

"Sən məni dəhşətə salırsan, Anjel! Bu lap **pozğunluqdur**" (4, səh. 153). Bu nümunədə də işarələnən hissə kakofemizmdir.

"Mən bura sənin **ikiüzlü** sözlərini eşitmək üçün gəlməmişəm" (4, səh. 154).

Burada da "ikiüzlü" sözünə kakofemizm devə bilərik.

"Əgər, bu işdə **qeyri-əxlaqi** bir şey varsa, o zaman "başqa" gənc qadının namusu sənin üçün **əhəmiyyətli deyil?**" (4, səh. 157)

Nümunədə "əxlaqsız" sözünü "qeyri-əxlaqi" sözü əvəz etmişdir ki, bu evfemizmdir. Eyni zamanda "əhəmiyyətsizdir", "lazımsızdır" yerinə "əhəmiyyətli deyil" ifadəsi islənmişdir ki, bu da evfemizm hesab oluna bilər.

"Lakin adamları **başə salmaq** çətindir; hələ bütün şüurlar o dərəcəyə qədər inkisaf etməmişdir" (4, səh. 157).

Bu cümlədə ümumilikdə insanların "şüursuz", "savadsız" olduğu nəzərə çatdırılır və buna görə də "başə salmaq" ifadəsini də kobud ifadə kimi düşünsək, kakofemizm hesab oluna bilər.

"Nə üçün biz **geridə qalmış, qəlbi qara** adamların ardınca **sürünməliyik?**" (4, səh. 157)

Yuxarıdakı nümunədə "bisavad" sözünü əvəz edən "geridə qalmış" ifadəsini və "xain" sözünü əvəz edən "qəlbi qara" ifadəsini evfemizm kimi götürə bilərik.

"Sürünmək" feilinin "səfalət icində yaşamaq", "əziyyət çəkmək" kimi mənaları vardır. Lakin mətnin məzmununa diqqət etsək görərik ki, burada "sürünməliyik" ifadəsi insana məxsus olan bir hərəkət mənasında deyil, daha kobud mənada işlənmişdir və bu kakofemizm hesab oluna bilər.

"Bunun isə, nə sənə dəxli var, nə də sənin hörmətli **ərinə**" (4, səh. 159).

Bu cümlədə "həyat voldaşı" əvəzinə islənilən "ər" sözü kakofemizm ola bilər.

"Səbəbini desəm, məni **təvazökar olmamaqda təqsirləndirməzsən** ki?" (4, səh. 160)

Bu nümunədə "lovğalıq" sözü əvəzinə "təvazökar olmamaq" ifadəsi islənmişdir ki, bunu evfemizm götürə bilərik.

Həmçinin "günahlandırmazsan", "danlamazsan" yerinə "təqsirləndirməzsən" ifadəsi işlənmişdir ki, bu da evfemizm hesab oluna bilər.

"Bu sizi bir-birinizdən də **təngə gətirər!**" (4, səh. 162)

Burada "bezdirər" sözü əvəzinə "təngə gətirər" ifadəsi işlənmişdir və bu da evfemizm ola bilər.

"-Bəs, siz niyə **hırıldayırsınız?**

-Mən hırıldamıram, xanım, gülürəm" (4, səh. 163).

Bu nümunədə "gülmək" feili əvəzinə "hırıldamaq" ifadəsi islənmişdir ki, bu kakofemizmdir.

"Bura bax, dəvəsən, axı, siz **təlxəklik** eləyirsiniz?" (4, səh. 163)

"Təlxək" sözü keçmişdə küçələrdə, meydanlarda və s. gülməli nömrələr göstərən şəxsə deyilir və "oyunbaz" mənasındadır. "Oyunbazlıq" yerinə islənən "təlxəklik" ifadəsi daha kobud olduğu üçün kakofemizm hesab oluna bilər.

"Mən bilirəm ki, öz xalqına **gülmək alçaqlıqdır**" (4, səh. 165).

Burada "lağ etmək" yerinə "gülmək" sözü işlənmişdir ki, bu evfemizmdir. "Alçaqlıq" sözü isə kakofemizmdir.

"-**Dürək** nədir?

- Lətifəsi səndən uzaq olsun, dürək... nə isə, xarici təsirlərə uyub əslini itirən, nə ondan, nə bundan olan xırda adamlara biz öz aramızda "dürək" deyirik..." (4, səh. 165)

Yuxarıda acıqlaması verilən "dürək" sözünü kakofemizm kimi götürə bilərik.

"Özüm özümə **lazımsız bir əşya** kimi görünürdüm" (4, səh. 172). Bu nümunədə "tullantı" sözünü əvəz edən "lazımsız bir əşya" ifadəsi evfemizm hesab oluna bilər.

"Çünki onlar **bizim səviyyəmizdə adamlar deyillər**" (4, səh. 173).

Burada "Çünki onlar səviyyəsizdirlər" yerinə "Bizim səviyyəmizdə adamlar deyillər" ifadəsi işlənmişdir ki, bunu evfemizm kimi götürə bilərik.

"Mən onları tanıya bilmirəm... Elə bil ki, **maska taxırlar**" (4, səh. 174).

Bu cümlədə "ikiüzlü" sözünü əvəz edən "maska taxırlar" ifadəsi evfemizm kimi götürülə bilər.

"Ah, Ədalət, sən birçə bilsəydin ki, o **qızıl dişli yaltaqların** süni gülüşləri, süni tərifləri məndə nə qədər dərin nifrət doğurur..." (4, səh. 174)

"Qızıl dişli" ifadəsi mətnin məzmununa uyğun olaraq "varlı, dövlətli adamlar qızıl dişli olur" mənasına uyğun gəlidiyi üçün və "həmin qızıl dişli adamların yaltaq olduğu" göstərilidiyi üçün bu ifadəni kakofemizm kimi götürə bilərik.

"- **Oara camaat?** Məgər, indi belə termin var?

- Mən adi adamları nəzərdə tuturam" (4, səh. 174).

Cəmiyyətin aşağı təbəqəsinə aid edilən "qara camaat", "qara kütlə" və s. ifadələrdəki rəng anlamına gələn "qara" üstündə mənfi mənə yükü daşıyır və bu kakofemizm hesab oluna bilər.

"Bəlkə, sən məni də **qevri-səmimi**, mənasız bir adam hesab edirsən?" (4, səh. 174). Burada "səmimiyyətsiz"sözü yerinə işlənən "qevri-səmimi" ifadəsi evfemizm ola bilər.

"Onlar hamısı sənə valtaqlanan **rəzillərdir**" (4, səh. 175).

Bu cümlədəki "rəzil" sözü kakofemizmdir.

"Mən danısan **lalam**, xanım" (4, səh. 175). Burada işlənən "lal" sözü də kakofemizmdir.

"Mənim ilk sevgimi **avaqlar altına salıb tapdalayıblar**." (4, səh.176)

Bu nümunədə "əziblər" sözünü əvəz edən "avaqlar altına salıb tapdalayıblar" ifadəsi evfemizm hesab oluna bilər.

"Mən özümü **qızıl qəfəsə salınmış qus** kimi hiss edirəm" (4, səh. 180)

"Qəfəs" dedikdə "azadlıqdan məhrum", "həbs olunmuş" kimi mənalar ortaya çıxır və bu nümunədə də "həbs olunmuş", "məhkum", "dustaq olunmuş" ifadələri əvəzinə "qızıl qəfəsə salınmış qus" ifadəsi işlənmişdir ki, bu da evfemizm ola bilər.

"Çünki sənin ərin çox mahir bir **fırıldaqcıdır**" (4, səh. 181). Bu nümunədə işlənən "fırıldaqcı" sözü isə kakofemizmdir.

Nəticə. İnsan psixologiyasına müsbət və ya mənfi təsir baxımından dilçilikdə evfemizm və kakofemizmin böyük rolu vardır. Mənfi mənəli ifadələri müsbət görünəcək şəkildə daha nəzakətli, daha uyğun ifadə edən evfemizmin insan psixologiyasına müsbət yöndən təsiri böyükdür. Məqalədəki nümunələrdə evfemizm nümunələrini daha çox görürük. Fikirlərin, mənfi düşüncələrin nəzakətli səslənməsi, xoşagəlməz, qorxunc məzmunu yumşaq şəkildə başqasına çatdırmaq üçün evfemizm nümunələrinə daha çox yer verilməsi şifahi və yazılı nitqdə kobud ifadələrin qarşısını almaq üçün bir vasitədir.

A.Potrebnya bu haqda: "Qorxunc şeylərin əsl adını deməmək evfemizmdir", - deyər evfemizmə tabuya veriləcək tərifi söyləmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. **Qurbanov A.** Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 2010, 450 s.
2. **Xəlilov B.** Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008, 442 s.
3. **Həsənov H.** Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 2005, 451 s.
4. **Əfəndiyev İ.** Seçilmiş əsərləri, II cild. Bakı, 2005, 336 s.
5. **Şirəliyev M.A., Budaqova Z.L., Ələkbərov A.Q.** Müasir Azərbaycan dili. (3 cildə), I cild. Bakı: Çıraq, 2010, 352 S.

Açar sözlər: sinonim, evfemizm, kakofemizm, tabu

Key words: synonym, euphemism, cacophobia, taboo

Ключевые слова: синоним, эвфемизм, какофобия, табу

Xülasə

Məqalədə İ.Əfəndiyevin "Məhv olmuş gündəliklər" əsərində evfemizm və kakofemizmə aid əsərdən nümunələr verilmişdir. İfadə olunan fikirdə obyektə münasibətlə əlaqədar olaraq verilən bu nümunələrdə obyektə mənfi və müsbət münasibəti obrazların nitqində aydın görmək olur. Nümunələr arasında deyilən fikirləri yumşaldılmış şəkildə ifadə edən evfemizm daha çox nəzərə çarpır.

Summary

In the article in the "Destroyed Diaries" by İ.Afandiyev, examples from the work related to euphemism and cacophobia are given in the article. In the examples expressed in relation to the object in the statement, negative and positive attitude to the object can be clearly seen in the speech of the images. Euphemism is more prominent in expressing the views expressed among the examples.

Резюме

В статье в "Уничтоженных дневниках" И.Афандиева приведены примеры из работы, связанной с эвфемизмом и какофобией. В примерах, выраженных по отношению к объекту в высказывании, негативное и положительное отношение к объекту отчетливо прослеживается в речи образов. Эвфемизм более заметен при выражении мнений, выраженных в приведенных примерах.

Rəyçi: dos. L.Ələkbərova